

УДК 811. 161. 2'373. 74:821. 161. 2С – 1. 08

Біленко Т. Г., Стовбур Л. М.

НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ – ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ВАСИЛЯ СТУСА

У статті здійснено комплексний аналіз найбільш поширених у поетичному ідіостилі В. Стуса нульсуфіксальних лексем. Похідні з матеріально не вираженим суфіксом розглядаються у системно-функціональному ракурсі, орієнтованому на визначенні особливостей їх реалізації в мовно-поетичній дійсності.

Ключові слова: нульсуфіксальні лексеми, ідіостиль, Василь Стус.

В статье выполнен комплексный анализ наиболее распространенных в поэтическом идиолекте В. Стуса нульсуфиксальных лексем. Дериваты с нулевым суффиксом рассматриваются в системно-функциональном ракурсе, ориентированном на выяснение особенностей их реализации в языково-поэтической действительности.

Ключевые слова: нульсуффиксальные лексемы, идиолект, Василь Стус.

The article takes the analysis of zero-derivative vocabulary, inherent to V. Stus's poetic idiosyle. Non-affixed derivatives are viewed in terms of their systematic functionality, instrumental to determination of such linguistic units within poetic realm.

Key words: zero-derivative lexemes, idiosyle, Vasyl' Stus.

Аналіз мовних явищ певної лінгвопоетичної системи є завжди актуальною, значущою мовною проблемою. Коли ж таке дослідження стосується лексики, утвореної за допомогою нульового суфікса, який стає показником виразової лаконічної інформації, що є визначальним для віршової мови, то інтерес до нього значно збільшується. На стилістичні властивості деяких засобів українського словотворення науковці звертали увагу здавна, проте лише з другої половини ХХ століття у вітчизняній лінгвістиці з'явилися ґрунтовні дослідження

з питань словотвірної стилістики, у яких аналізувалися експресивні можливості префіксації, суфіксації, словоскладання [15; 3; 4; 7], визначалася роль дериваційного потенціалу у формуванні ідіостилів окремих письменників [10; 5], з'ясовувалася специфіка використання словотвірних механізмів зі стилістичною метою [6].

Пропонована розвідка продовжує цикл публікацій авторів, присвячених розглядові потужного потенціалу інноваційних словотвірних засобів та лінгвостилістичній ролі дериватів у певному контекстуальному середовищі чи на діахронічному зрізі [див. 1; 2; 12; 13]

Серед різноманітних лінгвопоетичних засобів поетична мова Василя Стуса репрезентує один з найвиразніших – нульсуфіксальні деривати. Ці структури живуть у його творах повнокровним життям. Завдяки своєму творчому потенціалу вони стають енергійними експресивними сигналами, надаючи поетичному мовленню помітної стилістичної виразності, збагачуючи його потужною експресивністю, напр. : *Вся вигадка – що снилось і з ночі увійшло, до серця прихилилось і мову одняло: ця щедра самострата заради всіх зарад* (14, II, с. 71); *Тож твердни. Твердни. Твердни. Божа твердь* (II, с. 102); *Вже! Пересілося ждання, от стерну смертно п'яно* (III-2, с. 24).

У лінгвопоетичній системі В. Стуса нульовий суфікс став показником вираження конкретного значення. Девербативи, утворені за його допомогою, означають предмет, який характеризує дію, названу мотивувальним дієсловом. При цьому похідні здебільшого вказують на:

а) об'єкт дії: *Немовби враз! Немовби спалах сів як птах* (14, I-2, с. 181), *У грудях ропавий бубнявіє шем за цих баляндрасників, дурнів, нікчем* (II, с. 108), *Лють мене пробирає, душу стрясє ляк* (III-2, с. 58);

б) місце дії: *Вперед забігає твій день, твій останній, попереду – ладь* (14, III-2, с. 223), *...і голос болю вільно розтікається по риті часу* (III-1, с. 69);

в) опредметнену дію: *Мені цей березень подарував – Мов подарунок – березня дари* (14, III-1, с. 226), *Шурхоти і шепоти, і шеми – то твого спогадування дні – хлюпочуть під веслами триреми* (I-1, с. 196), *І між собою і добою Відчути накол, що росте* (I-2, с. 237);

г) спосіб дії: *Доки нам піднімати ратища, воювати майбутнє змором* (I-2, с. 64).

Із прагненням поета до максимального використання виразових можливостей словотворення пов'язаний пошук незвичайних, оригі-

нальних дериваційних засобів. У межах нульсуфіксальної системи творення виникають інновації, які стають показовими для ідіостилю В. Стуса. Вони дозволяють актуалізувати ті чи інші аспекти дійсності, характер певного явища, зокрема:

– один акт багаторазово повторюваної опредметненої дії: *Твій голий голос, мов болючий застрик, Устромлено в оцей грудневий свист* (14, I-1, с. 59);

– вичерпану інтенсивність виконуваної опредметненої дії: *Той бідний вуквіт рідної землі, що, кроплений дніпровою водою* (14, III-1, с. 130), *Полярна поніч, синя од натуги* (I-2, с. 173);

– заперечення або відсутність опредметненої дії: *Скалкою небес і бризком сонця озоветься невідь твоя, нерозпочата* (14, III-2, с. 90);

– результативність дії загалом: *І сходить добра упокора Не помсти – жалю. Не меча – Ласкавих слів* (14, I-2, с. 178); *Всього себе – тобі у посаг. У борг. У радощі. В оброн* (I-2, с. 206); *А той, що в довгому подирі, з усіх кутків зорить, як тать* (III, с. 131);

– результативність надмірної інтенсивності дії: *О ті наломи ляку та невиситима згага самовтечі, жага згоряння, спалання, автодафе* (III-1, с. 219).

До нульсуфіксальних оказіоналізмів поета належать іменники чоловічого роду на позначення абстрагованої дії, стану, властивості тощо (*продум, смут, зик, опон, змор, скорб*). У загальномовному вжитку семантика зазначених структур реалізується у похідних з нульовим суфіксом жіночого роду, напр. : *смута* < *смутний*, *зика* < *зикати*, *зикнути*; *продума* < *продумати*, *стрима* < *стримувати*, *стримати*; *звага* < *зважувати*, *зважити*; *міта* < *мітити*. Функціональна модифікація нульсуфіксальних одиниць зумовлена, поперше, поетичною ситуацією, у якій така зміна є необхідно актуалізованою, художньо вагомою, напр. : *Вже! Пересілося ждання, от стерпу смертно п'яно* (III-2, с. 24); *А корбуватий ліс густу шорошив вовну, потвори темряви розповнювали зик* (III-2, с. 109); по-друге, широтою семантичного діапазону твірних – мотивувальних нульсуфіксальних утворень, напр. : *смути* > *смут, смута, смуток, смутість, смутність*. Менш численні перетворення в мовно-образній системі митця іменників чоловічого роду, напр. : *біг* – *біга*, *приміт* – *приміта*, *мороз* – *морозь* (*Ревуть мотори, рвуться з берегів, ракети протинають твердь одвічну, і, стомлена од власної біги, задихалась доба кібернетична* (III-2, с. 202).

Інформаційний об'єм новотвору формується відповідно до того лінгвально смислового оточення, яке зумовило його виникнення. Джерелом появи нульсуфіксальних okazіоналізмів, інтерпретатором їхньої семантики, тією понятійною основою, яка розкриває причину народження, стає художній текст, бо він “є тим мовним цілим та мовною реальністю, у якій словотвірна модель отримує стимул для розкриття своїх дериваційних потенцій” [8, с. 36]. Семантичні можливості нульсуфіксальних дериватів реалізуються у сфері мови поетичного твору, де ці похідні розширюють семантичну структуру. Номінанти з нульовим суфіксом, становлячи певною мірою абстракцію, у мовно-поетичній ситуації конкретизуються, напр. : *Образ – Коханої чи Зненавиди? Дякую, Боже, за мить торжества...* (I-1, с. 139); *В обмерзлу душу зашпори зайшли, І нехить прикорочує бажання...* (III-2, с. 102).

Серед okazіоналізмів фіксуються незвичні, часом несподівані нульсуфіксальні структури, які поповнюють ресурси зображальних засобів у поетичному тексті, напр. : *Задумалася свічка – повечоровий спнах. Розрада невеличка – і голова в руках* (I-1, с. 82), *спнах – від спанути*, літературне – *спалах від спалахнути*. Основна частина нульсуфіксальних відприкметникових іменників, як правило, з абстрактним чи збірним значенням (*гидь, гладь, нудь, муть, сизь*) теж була okazіоналізмами, породженими поетичною мовою. З часом окремі з них стали загальноживаними, напр. : *Коли на серці довгі трени, Не пий так довго чадну сизь...* (I-2, с. 41). За аналогією до цих структур виникли слова *грузь, близь, бридь, тонь, ладь* тощо, які приваблюють своєю свіжістю, оригінальністю, напр. : *В безсловеснім гаморі радінь Далечіє близь, немов розплата...* (III 1, с. 262).

Особливе бачення певної реалії поет прагне точно і лаконічно втілити в новій, незвичній нульсуфіксальній формі, яка має семантичні відповідники серед усталених нормативних лексем. Так, нульсуфіксальні okazіоналізми *вищ, виш* – “простір, вищий від земної поверхні” значеннєво адекватні структурам *вись, висота, вишина, височина, високість*. Аналогічну семантику має оригінальне нульсуфіксальне утворення *надвищ* < надвисокий, проте ця структура в поетичному контексті відзначається новими семантико-експресивними відтінками, напр. : *У небо, у надвищ, у стужу прелюту до сонця, Ікаре, ти рабе, розкриль. Отам і здобудеш останню покуту, розпалиш як горно нагірний свій біль* (III-2, с. 32). Неолексе-

ми з нульовим суфіксом характеризуються більшою конкретністю, активністю внутрішнього дієслівного змісту, максимальною образною насиченістю порівняно з існуючими семантично ідентичними суфіксальними конструкціями. Так, *вдячність* – “почуття подяки, готовність віддячити за послугу, допомогу, зроблене добро” (11, I, с. 314) – позначає необмежений у часі процес, проте нульсуфіксальне новоутворення **одяка** вказує на факт, який відбувся внаслідок одноактної дії: *Бо це ж – бо – найповинніша повинність: не зраджуючи правду і добро, їм принести без чорних заборол свою любов, одяку і дитинність* (14, I-2, с. 76). Суфіксальна номінація вказує на *дихання* – “процес поглинання кисню і виділення вуглекислоти живими організмами” (11, II, с. 291) і **дих** – одноразова функція дихання, порівняймо: *В золотозубій золотій Одесі на хаджибейських протягах сухих спинивсь мій крок і перевівся дих* (14, II, с. 89).

Нульсуфіксальні утворення стають наочним вираженням негативних емоцій митця: усвідомлення власного безсилля – **знедоля** “важке, нещасне життя”, напр. : *Я зріс на тій знедолі, що рікою хвильється і що рукою вкаже – не помилиться* – (14, I-2, с. 136); занепокоєння, тривоги – **розтривога** “стан неспокою, тривоги”, **неупокій** “неспокій”, напр. : *Голубінь моя, голубінь! Розтривога моя і муко! Чом не можу я дати тобі своє серце – у добрі руки? (I-1, с. 204), Погребне сонце тліло угорі. Такий неупокій! Така досадна невиспокоєність!* (II, с. 144); втрата будь-якої віри, надії – **спроневіра** “відсутність віри, розчарування”. Дослідження поетичного ідіолекту В. Стуса дає змогу простежити визрівання мотиву зневіри на основі аналізу частоти вживання розглянутих нульсуфіксальних новотворів. Якщо в ранніх поезіях неолексема **спроневіра** фіксується спорадично, то в подальших творах її частотність значно зростає. Ця структура – одна із найпоширеніших інновацій у поетичному доробку В. Стуса, трапляється близько 13 разів. Вона якнайточніше допомагає розкрити задум автора та надає поетичному змісту нових нюансів. Пор. : *Ми менше були за окрайсвітом, за проваллям серця, за вирвами днедавніх спроневір зажебонів мій світ уздовж і вишир* (II, с. 123), *Ця калабана, ця іржа і гниль, цей сморід болю, горя, спроневіри, наверхненої мсти і легкодухих надій на справедливість* (III-2, с. 141), *Був досвіток. І засклена осліплім підсиненим чорнилом спроневіри небесна твердь, мовчала, як отерпла* (III-1, с. 156).

Акцентованим негативним забарвленням позначені в поетич-

ному світі Василя Стуса нульсуфіксальні новотвори **сму́т** “важкий настро́й” (<сму́тніти, сму́титися), **стерп, витерп** “терпіння” (<стерпніти, витерпніти), напр. : *Слово, слово, – достиглий сму́т мій! Набираючи висоту, поряту́й од важкої скрути і од радості поряту́й* (I-2, с. 87), *Вже! Пересілося ждання, от стерпу смертного п’яний. Дивлюсь – весни ані звання* (III-2, с. 24). Нульсуфіксальним формам вираження емоційно-психологічного стану – **стерп, витерп** поет протиставляє новолексеми **нестерп, невитерп** із діаметрально протилежним значенням. Ці утворення є виявом закономірної реакції митця на трагічну розбіжність мрій, сподівань і навколишньої дійсності, тому вони символізують у поетичному доробку автора перехід із одного психологічного стану в інший, напр. : *Пробач – за те, що ані вісті не подаватиму. Пробач. Ото невитерпу! Недаром со-сно́ва дуби́ться ко́ра* (III-2, с. 269), Спільнокореневі нульсуфіксальні оказіоналізми утворюють ланцюг протиставлень, які в сукупності є органічним фрагментом складних поетично-психологічних відчуттів митця, напр. : **стерп-натерп-нестерп, нахлюп-перехлюп, надсад-пересад, продума-передум**. У поетично-образній системі майстра окреслюється незвичайна єдність діаметрально протилежних понять.

Поетичні нульсуфіксальні новотвори В. Стуса поширюють синонімічний ряд з домінантою **смерть**. Уявлення стосовно припинення існування, фізичної смерті втілюються в низці структур: **кін** < кінчатися, **скон** < сконати, **покон** < поконати, **погиб** < погибати. Особливістю аналізованих інновацій є специфіка змісту, у якому на перший план висувається не власне емотивна, а емотивно-оцінна семантика. Для поета смерть – це не стільки припинення фізичної життєдіяльності, скільки духовний, психологічний занепад, напр. : *Як прохолодо ско́ну, ти свіжиш! Та повнилося серце тихим миром, передчуттям такого опочинку, з якого нас живцем уже не вирвеш* (II, с. 141). Іноді автор вводить у контекст синонімічно пов’язані нульсуфіксальні номінації із семантикою “смерть, припинення існування”, щоб донести всю трагічність цього явища, надати йому більш інтенсивного негативного забарвлення, напр. : *Кажи, акторе, де твої лаштунки? Бо роль твоя скінчилась. Де ж твої кін? У кілька рук несуть тобі дарунки високі біди – про живий загин* (III-1, с. 195), *Тільки як уберегти од ско́ну землю рідну, уберегтись од смерти, од вітрів, схвати голови* (I-2, с. 25), *Роздерта декорована заві-*

са і гробне тиша, віща, ніби смерть. Ні постаті – на весь великий кін. Хіба що порохи ширяють лячні. А де шаліли пристрасті обачні – вже владарює сардонічний сплін (III-1, с. 174).

Отже, нульсуфіксальні утворення відображають специфічну природу ідіолекту митця. Вони стають показником енергійної, динамічної системи письма, задаючи жорсткі чіткі правила. Утворення з нульовим суфіксом становлять специфіку поетичного мовлення, визначаючи стиль, індивідуальну своєрідність художнього мислення майстра, оскільки є тими інформативно-комунікативними, структурно місткими одиницями, які дають можливість об’єктивувати реальну дійсність.

Література:

1. Біленко Т. Г. Нульсуфіксальні неолексеми – органічний вияв внутрішнього світу поета / Т. Г. Біленко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць]. – К. : Акцент, 2004. – Вип. 18. – Ч. 2: Питання менталітету в українській літературі. – С. 462–472.

2. Біленко Т. Г. Нульсуфіксація як показник ідіостилу / Т. Г. Біленко // Актуальні проблеми слов’янської філології : [міжвуз. зб. наук. ст.]. – Київ ; Ніжин : Аспект-Поліграф, 2006. – Вип. XI. – Ч. I: Лінгвістика і літературознавство. – 336 с.

3. Білодід І. К. Стилістичне збагачення усного літературного мовлення / І. К. Білодід // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наукова думка, 1963. – 307 с.

4. Ващенко В. С. Стилістичні явища в українській мові / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ : Видавництво ДДУ, 1968. – 158 с.

5. Герман В. В. Лексико-семантичні особливості okazіональних слів у сучасній українській поезії (аналогія, синонімізація, антонімізація) / В. В. Герман // Філологічні науки : [зб. наук. праць]. – Суми : Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – С. 28–38.

6. Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наук. думка, 1981. – 200 с.

7. Грещук О. Б. Словотвір у процесі породження тексту : дис.... канд. філол. наук / О. Б. Грещук. – Івано-Франківськ, 1996. – 150 с.

8. Кубрякова Е. С. О связях между лингвистикой текста и словообразованием / Е. С. Кубрякова // Лингвистические проблемы текста : [сб. науч. тр.]. – М., 1983. – Вып. 217. – С. 32–43.

9. Павленко А. П. Складні іменники-оказіоналізми в поетичному контексті / А. П. Павленко // УЛМШ. – 1983. – № 8 – С. 33–35.

10. Принцевський І. Т. Авторські новотвори в українському поетичному мовленні / І. Т. Принцевський // Проблеми словообразовання руського и українського языков. – К. : Вища школа, 1976. – С. 150–166.

11. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

12. Стовбур Л. М. З історії конфіксальної деривації (іменники з формантом не- ...-ø) / Л. М. Стовбур // Нова філологія. – 2001. – № 1 (10). – Запоріжжя : ЗДУ. – С. 87–97.

13. Стовбур Л. М. Іменники з конфіксом по- ...-ø в історії української мови / Л. М. Стовбур // Ономастика і апелятиви : [збірник наукових праць]. – Дніпропетровськ: ДДУ, 2001. – Випуск 13. – С. 151–157.

14. Стус В. Твори у 4-х т., 6 кн. / В. Стус ; упоряд. Г. Бурлака, О. Дворко, Д. Стус. – Львів : Просвіта, 1995. – Т. 1–4.

15. Чередниченко І. Г. Стилiстичнi властивостi засобiв українського словотвору i словоскладання / І. Г. Чередниченко // Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. – К. : Рад. школа, 1962. – С. 264–273.